

УДК 005.336.4:[658:330.341.1]

DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2024-3-17>

Пріхно І.М.

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки та управління,
Черкаського державного технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2922-5548>

Мартінович В.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління,
Черкаського державного технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5210-3026>

Мартінович П.Г.

директор з розробки продуктів у сфері
фінансових технологій та штучного інтелекту, upSWOT
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0895-3634>

Prikhno Iryna

Doctor of Economic Sciences,
Professor of the Department of Economics and Manegament,
Cherkasy State Technological University

Martinovych Victor

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Economics and Manegament,
Cherkasy State Technological University

Martinovych Pavlo

Head of Product, upSWOT

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

MECHANISM OF FORMATION THE INTELLECTUAL CAPITAL IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

У статті досліджено інтелектуальний капітал як стратегічний ресурс інноваційного розвитку підприємств. Показано, що в умовах економіки знань вирішальними стають не матеріальні чи фінансові ресурси, а знання, компетенції, креативність і здатність персоналу до інновацій. Узагальнено наукові підходи до структури інтелектуального капіталу, які по-різному трактують співвідношення його складових. Виявлено відсутність інтегрованого механізму їх поєднання, що знижує ефективність використання нематеріальних ресурсів. Автором обґрунтовано необхідність розширення традиційної структури шляхом виокремлення інноваційного капіталу як інтеграційної ланки, яка трансформує знання в продукти, технології та бізнес-моделі. Запропоновано механізм формування інтелектуального капіталу, який демонструє взаємозв'язок його складових і забезпечує синергетичний ефект у вигляді підвищення конкурентоспроможності, фінансової стійкості та соціальної відповідальності бізнесу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інноваційний розвиток, механізм формування, людський капітал, структурний капітал, соціальний капітал, споживчий капітал, інноваційний капітал, конкурентоспроможність.

The article considers the problem of intellectual capital formation as a key factor in the innovative development of modern enterprises. It is substantiated that in the conditions of the knowledge economy, the determining resource for business growth is not material or financial assets, but knowledge, competencies, creativity, and the ability of personnel to innovate. It is emphasized that intellectual capital ensures the flexibility of the enterprise, its adaptation to environmental changes, the creation of innovative products and services, and the formation of competitive advantages on a global scale. At the same time, it is established that in practice most companies face problems of identification, assessment, and effective integration of intellectual capital components, which reduces the possibilities of its use as a strategic resource. The article analyzes modern scientific approaches to determining the structure of

intellectual capital, among which human, structural and client capitals are traditionally distinguished (L. Edwinston, T. Stewart), as well as approaches that focus on the leading role of human (L. Levkovska, E. Golysheva), social (O. Yavorska) or organizational and interface capitals (O. Bilichenko). It was found that despite a wide range of research, the issues of integrating individual elements into a holistic mechanism remain debatable. The author proposed an expanded vision of the structure of intellectual capital, which includes human, structural, social, consumer and innovative capitals. It is innovative capital that is defined as an integration link that transforms knowledge and competencies into practical results – new products, technologies and business models. A conceptual mechanism for the formation of intellectual capital has been developed, which reflects the relationship of its components and their impact on the innovative development of business. It is shown that the effective implementation of this mechanism provides a synergistic effect, which is manifested in the growth of competitiveness, financial stability, technological innovation and social responsibility of enterprises. The results of the study can be used to improve management practices, innovative development strategies and increase the efficiency of investments in intangible resources.

Keywords: intellectual capital, innovative development, formation mechanism, human capital, structural capital, social capital, consumer capital, innovative capital, competitiveness.

Постановка проблеми. У сучасній економіці ключовим ресурсом зростання підприємств стають не матеріальні чи фінансові активи, а знання, компетенції, інновації та креативний потенціал працівників. Саме інтелектуальний капітал дедалі більше визначає здатність бізнесу адаптуватися до мінливого середовища, впроваджувати інновації та формувати конкурентні переваги на глобальному ринку. Проте, незважаючи на визнання його стратегічного значення, на практиці більшість підприємств стикається з низкою проблем, що ускладнюють формування та ефективне використання інтелектуального капіталу.

По-перше, відсутній єдиний підхід до структуризації інтелектуального капіталу та виокремлення його складових. Це ускладнює оцінювання його величини та визначення напрямів інвестування.

По-друге, існує недостатня інтеграція людського, соціального, структурного, інноваційного та споживчого капіталів у єдину систему, що знижує ефективність їх взаємодії та послаблює синергетичний ефект.

По-третє, на рівні управлінських практик бракує цілісного механізму, який би враховував фінансово-економічні інструменти, організаційні умови та інноваційні процеси, необхідні для сталого розвитку підприємства.

Таким чином, проблема полягає у необхідності теоретичного обґрунтування та практичного розроблення механізму формування інтелектуального капіталу, що забезпечить інноваційний розвиток підприємств. Вирішення цієї проблеми дозволить створити підґрунтя для зростання конкурентоспроможності бізнесу, його фінансової стійкості та ефективної інтеграції у глобальний економічний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження інтелектуального капіталу посідає чільне місце у сучасних наукових дослідженнях, оскільки він розглядається як стратегічний ресурс інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Значний внесок у формування теоретико-методологічних підходів до вивчення цього феномена зробили зарубіжні та вітчизняні вчені.

Серед зарубіжних і вітчизняних дослідників, які зосереджували увагу на питаннях змісту, структури та ролі інтелектуального капіталу у забезпеченні економічного зростання, слід відзначити:

О. Біліченко [6], Є. Голишеву [5], Л. Едвінсона [2], Л. Левковську [4], Т. Стюарта [3], О. Шульгу [8], О. Яворську [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну увагу науковців до питань розвитку інтелектуального капіталу, низка аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, у науковій літературі переважно розглядаються окремі складові інтелектуального капіталу (людський, структурний, соціальний, клієнтський), проте відсутня єдина узгоджена концепція їх інтеграції у цілісний механізм, орієнтований на забезпечення інноваційного розвитку підприємств.

Таким чином, попри наявність широкого кола наукових праць, питання структури, динаміки формування та практичного використання інтелектуального капіталу підприємств залишаються предметом дискусій і подальшого розвитку. Це зумовлює необхідність дослідження механізму формування інтелектуального капіталу в контексті інноваційного розвитку бізнесу.

Мета статті: обґрунтувати теоретико-методичні засади та розробити практичні підходи до формування механізму функціонування інтелектуального капіталу підприємств, спрямованого на забезпечення їхнього інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності в умовах динамічного ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній економіці знань ключовим фактором довгострокового розвитку бізнесу є не лише матеріальні та фінансові активи, а передусім інтелектуальний капітал. Він формується на основі знань, компетенцій персоналу, інноваційних технологій, інтелектуальної власності, ділових зв'язків і корпоративної культури. Саме інтелектуальний капітал забезпечує здатність бізнесу генерувати інновації, створювати унікальну цінність та досягати конкурентних переваг на глобальних ринках.

Дефініція «інтелектуальний капітал» походить від латинського «*intellectualis capitalis*», що перекладається як «розумовий, головний» [1, с. 257].

Поява наукової категорії «інтелектуальний капітал» та поступове поглиблення уявлень про його зміст і структуру пов'язуються з працями низки дослідників. Вважається, що одним із перших, хто здійснив системний аналіз інтелектуального

капіталу, був Л. Едвінсон (L. Edvinsson). Досліджуючи практику управління та оцінки інтелектуального капіталу у шведській корпорації «Skandia», він виокремив три його ключові складові – людський, структурний та ринковий капітали [2]. Значого поширення в науковій літературі набула позиція Т. Стюарта (T. Stewart), який визначав його структуру через людський, організаційний та споживчий (клієнтський) капітали [3].

На думку Л. Левковської, центральне місце у структурі інтелектуального капіталу посідає людський капітал, що являє собою поєднання знань, навичок, досвіду, творчих здібностей і вміння працівників приймати управлінські рішення, діяти в конкретних ситуаціях та формувати позитивний імідж підприємства. Водночас інтелектуальний капітал не є однорідним утворенням: його складові – людський, організаційний і споживчий капітали – функціонують у тісній взаємодії. Тому інвестиції в кожен із них окремо не дають повного ефекту, адже лише їхня взаємна підтримка забезпечує синергетичний результат, що проявляється у перехресному впливі різних видів нематеріальних активів один на одного [4, с. 107-108].

Є. Голишева зазначає, що окремі складові інтелектуального капіталу перебувають у взаємозв'язку та певній ієрархії, де базою виступає людський капітал. На його основі формується організаційний капітал, тоді як споживчий капітал спирається на організаційну структуру управління та потенціал персоналу у процесі взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем [5, с. 178-179].

О. Біліченко вважає, що інтелектуальний капітал є важливим фактором економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності та погоджується з думкою більшості науковців, що складовими інтелектуального капіталу є: людський, структурний (організаційний) і споживчий (інтерфейсний) капітал [6, с. 5].

На думку О. Яворської, інтелектуальний капітал доцільно розглядати не як результат чи об'єкт власності (знання, інформація, навички працівників), а як динамічний процес творчого та інноваційного саморозвитку організації як соціальної системи. Вона вважає, що природа інтелектуального капіталу має соціальне походження, адже його розвиток залежить від взаємодії працівників, комунікацій, довіри, спільних цінностей та соціальних мереж. Виходячи з цього, О. Яворська обґрунтовує, що у структурі інтелектуального капіталу провідне місце має належати саме соціальному капіталу, оскільки без нього інші складові (людський, організаційний, клієнтський) не зможуть реалізувати свій потенціал у повному обсязі [7, с. 17].

На основі вищевикладеного доцільно зауважити, що традиційна структура інтелектуального капіталу складається з:

- 1) людського капіталу (знання, навички, компетентності, креативність персоналу);
- 2) структурного капіталу (бази даних, патенти, організаційні процеси, корпоративна культура, IT-системи);

3) соціального капіталу (довіра, репутація, партнерські зв'язки, мережі взаємодії);

4) споживчого (клієнтського) капіталу (лояльність клієнтів, бренд, взаємини з ринком).

Кожна з цих складових відображає певний аспект нематеріальних ресурсів підприємства: знання та компетентності персоналу; організаційні процеси, патенти й інформаційні системи; довіру та партнерські мережі; взаємини з клієнтами і ринком. У комплексі вони формують основу створення доданої вартості та забезпечують довгострокову конкурентоспроможність бізнесу.

Однак у сучасних умовах динамічних змін і цифрової трансформації однієї лише акумуляції знань та ресурсів недостатньо для досягнення стійких стратегічних переваг. Вирішальним стає здатність підприємства перетворювати наявні знання, компетенції та зв'язки у практичні результати – нові продукти, послуги, технології та бізнес-моделі. Саме ця здатність визначається як інноваційний капітал.

Інноваційний капітал, на відміну від інших складових інтелектуального капіталу, не лише зберігає чи акумулює знання, а трансформує їх у комерційно значущі інновації. Він виступає інтегруючою ланкою, що забезпечує перехід від потенційних можливостей (людського, структурного, соціального й споживчого капіталів) до фактичних результатів інноваційного розвитку бізнесу. Тому доцільним є розширення традиційної структури інтелектуального капіталу шляхом виокремлення інноваційного капіталу як її повноцінної складової, що відображає здатність підприємства системно генерувати та комерціалізувати нововведення.

Вважаємо, що інтелектуальний капітал у сучасних реаліях виступає базою стратегічного розвитку підприємств, а його формування та використання відбувається як цілісний процес, що охоплює різні складові та забезпечує їхню трансформацію в інноваційні результати. Для наочності логіку цього процесу доцільно відобразити у вигляді механізму (рис. 1), який демонструє взаємозв'язок між основними складовими елементами інтелектуального капіталу.

Представлений схематично механізм формування інтелектуального капіталу відображає системну логіку трансформації знань та компетенцій у ринкову цінність. В основі цього механізму лежить ідея, що кожен із складових капіталів виконує специфічну функцію, але лише їхня взаємодія забезпечує стійкий інноваційний розвиток підприємства.

По-перше, людський капітал виступає первинним джерелом інтелектуальних ресурсів, оскільки включає професійні знання, навички, досвід та креативність персоналу. Саме він формує ідеї, компетенції та інноваційний потенціал.

По-друге, соціальний капітал створює умови для обміну знаннями, формування довіри та співпраці як всередині організації, так і з зовнішніми партнерами. Він забезпечує колективне створення цінності через мережеві взаємодії.

По-третє, структурний капітал закріплює знання у стійких організаційних формах – процесах, технологіях, патентах, інформаційних системах та корпоративній культурі. Це сприяє їх відтворенню, поширенню та використанню на інституційному рівні.

Синергія цих трьох складових акумулюється у інноваційному капіталі, який є ключовим механізмом трансформації знань у нові продукти, послуги та бізнес-моделі. Він визначає здатність підприємства до інноваційного розвитку та комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності.

Наступним етапом досліджуваного процесу є формування споживчого (клієнтського) капіталу, що відображає ринкове визнання інновацій, рівень лояльності клієнтів та комерційну цінність новостворених рішень. Таким чином, саме через споживчий капітал реалізується економічна віддача від усього комплексу інтелектуального капіталу.

Завершальним етапом трансформації інтелектуального капіталу є інноваційний розвиток бізнесу, який проявляється у кількох ключових вимірах, що взаємодоповнюють один одного:

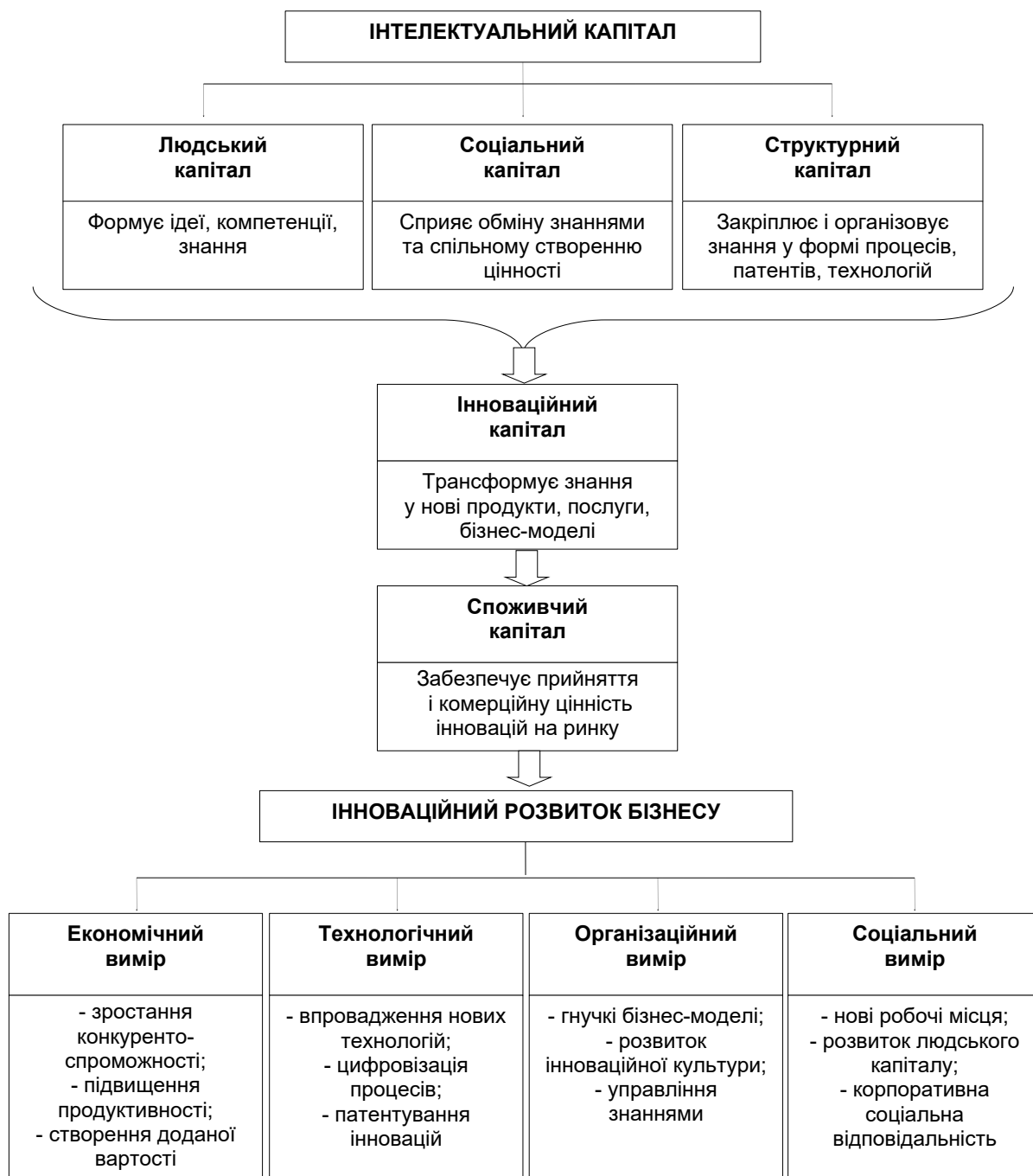

Рис. 1. Механізм формування інтелектуального капіталу в контексті інноваційного розвитку бізнесу

Джерело: власна розробка автора на основі [4, с. 108; 5, с. 178-179; 6, с. 5; 7, с. 17; 8, с. 32]

1. Економічний вимір відображає зростання конкурентоспроможності підприємств завдяки підвищенню продуктивності, оптимізації витрат, формуванню нових ринкових ніш і створенню доданої вартості. Інноваційний розвиток у цій площині безпосередньо впливає на фінансові результати бізнесу та забезпечує його стійкість у довгостроковій перспективі.

2. Технологічний вимір характеризується впровадженням новітніх технологій, цифрових рішень і результатів інтелектуальної діяльності у виробничі та управлінські процеси. Він включає використання патентів, ліцензій, інформаційних платформ, що дозволяє бізнесу підвищувати ефективність діяльності та створювати інноваційні продукти й послуги.

3. Організаційний вимір інноваційного розвитку пов'язаний із модернізацією управлінських структур, формуванням інноваційної культури та розвитком систем управління знаннями. Це сприяє підвищенню гнучкості бізнес-моделей, адаптивності компаній до динамічних змін зовнішнього середовища та зміцненню їх інноваційного потенціалу.

4. Соціальний вимір полягає у створенні нових робочих місць, розвитку людського капіталу та підвищенні якості трудових ресурсів. Водно-

час він охоплює формування довготривалих взаємовідносин із клієнтами, партнерами та суспільством загалом, що посилює довіру та сприяє реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності.

Зауважимо, що представлені виміри відображають системний характер інноваційного розвитку бізнесу, який ґрунтується на ефективному використанні інтелектуального капіталу та його трансформації у стійкі конкурентні переваги.

Висновки. Таким чином, запропонований механізм формування інтелектуального капіталу в контексті інноваційного розвитку підприємства демонструє послідовний процес, який дозволяє на основі поєднання людського, соціального та структурного капіталів сформувати інноваційний капітал, який трансформується у споживчий капітал. Цей процес відображає інтеграційну природу інтелектуального капіталу, де інноваційний компонент виступає центральною ланкою між генерацією знань та їхньою ринковою комерціалізацією.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методичних підходів до оцінювання ефективності функціонування механізму формування інтелектуального капіталу та визначенні інструментів його практичної реалізації в умовах цифрової трансформації економіки.

Список використаних джерел:

1. Житченко Г.О. Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». Економіка і суспільство. 2017. Вип. 12. С. 255-259. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf.
2. Edvinsson, L., Malone, M.S. Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower. New York : Harper Business, 1997. 240 p.
3. Stewart T.A. Brain Power: How Intellectual Capital Is Becoming America's Most Valuable Asset. Fortune. 1991. June 3. P. 44-60.
4. Левковська Л. Інтелектуальний капітал як найважливіший чинник економічного зростання. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2010. Вип. 15. С. 107-110.
5. Голишева Є.О. Споживчий капітал промислових підприємств-інноваторів: сутність, структура та роль. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 4. Т. II. С. 175-180.
6. Біліченко О., Крижова В. Інтелектуальний капітал України. Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні, євроінтеграційні аспекти : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.(м. Миколаїв, 15-16 листопада 2023 р.). Миколаїв : МНАУ, 2023. С. 4-10.
7. Яворська Г.О. Інтелектуальний капітал: проблеми структури. Наукові горизонти. 2018. № 11 (72) І. С. 13-20.
8. Шульга О.В. Інтелектуальний капітал: сутність та напрями використання. Economics Bulletin. 2023. № 4. С. 28-34.

References:

1. Zhytchenko H.O. (2017) Sutnist' ta vyznachennya ponyattya «intelektual'nyy kapital» [The essence and definition of the concept of "intellectual capital"]. Ekonomika i suspil'stvo [Economy and Society]. No. 12. P. 255-259. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf
2. .Edvinsson L., Malone M.S. (1997) Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower. New York: Harper Business. 240 p.
3. Stewart T.A. (1991) Brain Power: How Intellectual Capital Is Becoming America's Most Valuable Asset. Fortune. June 3. P. 44-60.
4. Levkovs'ka L. (2010) Intelektual'nyy kapital yak nayvazhlyvishyy chynnyk ekonomichnoho zrostannya [Intellectual capital as the most important factor of economic growth]. Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrayiny [Regional aspects of development of productive forces of Ukraine]. No. 15. P. 107-110.
5. Holysheva Ye.O. (2011) Spodzhuvchyy kapital promyslovykh pidpryyemstv-innovatoriv: sutnist', struktura ta rol' [Consumer capital of industrial innovative enterprises: essence, structure and role]. Marketynh i menedzhment innovatsiy [Marketing and Innovation Management]. No. 4. Vol. II. P. 175-180.
6. Bilichenko O., Kryzhova V. (2023) Intelektual'nyy kapital Ukrayiny [Intellectual capital of Ukraine]. Oblikovo-analitychne i finansove zabezpechennya diyal'nosti sub"yektiv hospodaryuvannya: natsional'ni, hlobalizatsiyni, yevrointehratsiyni aspekty: materialy VIII mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Mykolaiv, 15-16 lystopada 2023 r.) [Accounting-analytical and financial support of business entities: national, globalization, European integration aspects: materials of the VIII Int. sci.-pract. conf. (Mykolaiv, November 15-16, 2023)]. Mykolaiv: MNAU. P. 4-10.
7. Yavors'ka H.O. (2018) Intelektual'nyy kapital: problemy struktury [Intellectual capital: problems of structure]. Naukovi horyzonty [Scientific Horizons]. No. 11 (72). P. 13-20.
8. Shulha O.V. (2023) Intelektual'nyy kapital: sutnist' ta napryamy vykorystannya [Intellectual capital: essence and directions of use]. Economics Bulletin. No. 4. P. 28-34.